

PEERS OF
+ ROMEO +
& JULIA +

DOSSIER:
CONFLICTBEHEERSING OP SCHOOL

Colofon:

Conflictbeheersing op school
Conferentieverlag op het einde van een EU-project.
Peers of Romeo & Julia
www.peersof.eu

Samenstelling:
De Weerd Gio, Lips Folkje & Van der Woude Angela

Met medewerking van
Sanneke Bakker en Tomas Baum, Ann Comminne, Katlien Cousy , Hans Creyhton, Gie Deboutte, Liesbeth Geuens , Karin Jacobs,
Bas Köhler, Katrien Laane, George Smits, Jan Van den Berghe, Arjen van Leeuwen, Lander Van Medegael en Annemie Verhoeven
(ACW-De Stroming)

Druk & Lay out:
Drukkerij Room – Sint-Niklaas

ISBN nr : 9789461370013
Wettelijk depotnummer: D/2010/3498/003
©2010 Nederlandse Stichting tegen Zinloos geweld, Noordwijk
©2010 U-pact, Amsterdam
©2010 Pax Christi Vlaanderen, Antwerpen

Met de steun van

Ten geleide

Dit dossier staat in het teken van de afsluitende conferentie over conflictbeheersing op school. Uitingen van agressie en geweld komen meestal niet uit het niets. Als je een incident grondig bekijkt, kom je al snel tot de conclusie dat een voorval vaak te maken heeft met de omgang tussen individuen en groepen in en om de school.

De aandacht voor de wijze waarop jongeren met elkaar omgaan en hun onderlinge communicatie zijn de hoofdpunten van deze ontmoeting geweest: een samenkomst van geïnteresseerden uit het onderwijs, de vredesorganisatie en het onderwijsbeleid. De deelnemers kwamen samen om meer te weten te komen over hoe conflicten te voorkomen, te bemiddelen en op te lossen. Zeker jonge mensen hebben 'tools' nodig om op een respectvolle manier met elkaar om te leren gaan.

Conflicten zijn vandaag de dag een belangrijk thema op scholen. Conflicten vinden op verschillende niveaus en met verschillende doelgroepen plaats. Meest voorkomend zijn de conflicten tussen leerlingen onderling. Ook zijn er conflicten tussen leerlingen en docenten/leerkrachten. Hoe los je conflicten op? Hoe zorg je dat je geen conflicten veroorzaakt met de leerling? Of hoe zorg je dat er geen conflicten ontstaan?

Tijdens het schooljaar 2009-2010 boden wij u handvaten om bovenstaande vragen te beantwoorden in de projectmatige opzet. Het Europese project was een avontuur van drie vredesorganisaties: U-pact, de Stichting tegen Zinloos Geweld en Pax Christi Vlaanderen. De conferentie is een afsluitende manifestatie van het project Peers of Romeo & Julia. Het Daphne-project vond dankzij de steun van de Europese Commissie plaats in Nederland en Vlaanderen. Tientallen scholen en ruim duizend leerlingen op het voortgezet

onderwijs hebben kennis gemaakt met de vierdaagse projectweek over conflictbeheersing en/of het traject peer mediation. Tal van bijkomende activiteiten en inspanningen werden op touw gezet om het project bekend te maken en te laten slagen.

Met dit dossier bekijken we niet alleen terug op wat voorbij is, maar steken we een hand uit naar diegenen die enthousiast met ons mee willen werken aan een school, een werkplaats en/of een omgeving die rekening houdt met het geweldloos hanteren van conflicten. We zijn er zeker van dat deze publicatie u alvast op weg zet en opwarmt om er in de toekomst inspiratie uit te putten.

Wij wensen u alvast veel leesgenot.

INHOUDSTAFEL

Colofon	02
Ten geleide	03
Peer mediation en vredeseducatie: kleine vrede in een groter kader	04
De aanpak van geweld op school: beleidsoriënterende uitgangspunten	07
Emotiemanagement en het puberbrein	10
Peers of Romeo & Julia in de school	12
Praktijk van de begeleiders	14
Tot slot	15

Peer mediation en vredeseducatie: kleine vrede in een groter kader

TOMAS BAUM, DIRECTEUR VLAAMS VREDESINSTITUUT

Conflictbeheersing door *peer mediation* is een specifieke en tastbare vorm van wat gemeenzaam vredesopvoeding of vredeseducatie wordt genoemd. Vredeseducatie, opvoeden tot vrede, toont een duidelijk engagement en is een sleutelconcept bij het streven naar een vredevolle samenleving. Soms dreigt vredesopvoeding echter, zeker in de onderwijscontext, te verglijden tot een containerbegrip. Om een duidelijk zicht te krijgen op wat vredesopvoeding is of kan zijn, en hoe het in de praktijk vorm krijgt, startte het Vlaams Vredesinstituut een diepgaand onderzoek naar vredesopvoeding in het Vlaamse onderwijs. Alvorens op de prikkelend de focus scherp te stellen op *peer mediation* als specifieke vorm van vredesopvoeding, schetste Tomas Baum, directeur van het Vlaams Vredesinstituut, het grotere kader: hoe kunnen we vredesopvoeding conceptueel kaderen? Wat is de praktijk in scholen en wat is de rol van middenveldorganisaties? En wat is de plaats van *peer mediation* in het geheel van inspanning voor vredesopvoeding?

We beantwoorden deze vragen aan de hand van onderzoeksresultaten die hun neerslag vonden in het rapport "Over positieve en negatieve vrede – Vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: conceptuele afbakening en analyse van het aanbod." In dit rapport krijgt het concept vredesopvoeding een invulling en wordt het aanbod aan vredeseducatieve projecten voor het Vlaamse onderwijs geanalyseerd.

Afbakening

Gebaseerd op wetenschappelijke literatuur en initiatieven van VN-organisaties wordt vredesopvoeding gedefinieerd als een contextbepaalde, transformatieve en politieke pedagogie die gericht is op vredescultuur en actieve verantwoordelijkheid.

- De Verenigde Naties hebben *vredescultuur* gedefinieerd als de waarden, attitudes, gedragingen en levenshoudingen die geweld verwerpen en conflicten vermijden door hun oorzaken bij de wortel aan te pakken via dialoog of communicatie op inter-persoonlijk, collectief en internationaal vlak.
- *Actieve verantwoordelijkheid* is het beoogde eindresultaat van vredesopvoeding. Daarvoor is zowel begrip van de mondiale toestand en samenhang (kennis en inzicht), als opkomen tegen openlijk en structureel geweld en voor een rechtvaardige samenleving (attitude en actie) nodig.
- Vredesopvoeding is *contextbepaald*. Dit houdt in dat de inhoud en de invulling van vredesopvoeding worden bepaald door de bekommernissen en noden van de particuliere samenleving waarbinnen de vredesopvoeding plaatsvindt.

- Vredesopvoeding als *transformatieve en politieke pedagogie* houdt in dat verandering en emancipatie centraal staan, zowel bij degene die vredesopvoeding geniet (transformatief), als binnen de samenleving als geheel (politiek).

We ontleen het onderscheid tussen *positieve en negatieve vrede* aan Johan Galtung (1969).

- *Positieve vrede* is een toestand van geweldloosheid, duurzaamheid en rechtvaardigheid die de oorzaken van geweld wegneemt.
- *Negatieve vrede* is het louter afwenden of stopzetten van oorlog of direct geweld. Beide kunnen ook samen voorkomen.

Aan Ian Harris (2004) ontleen we de indeling van vredesopvoeding in vijf types:

- ✓ internationale opvoeding
- ✓ mensenrechtenuitvoering
- ✓ ontwikkelingseducatie
- ✓ milieueducatie
- ✓ opvoeding voor conflictthering

De combinatie van de negatief/positief-indeling van Galtung met de vijfledige indeling van Harris is een handig raster om de verschillen tussen organisaties en projecten te onderkennen, en tegelijk de samenhang binnen het overkoepelende concept vredesopvoeding aan te tonen. De aangetoonde samenhang met aanduiding van de onderlinge verschillen, kan ook helpen om voor afstemming te zorgen en tot een bundeling van krachten te komen.

Aanbod

Uit het onderzoek van Castryck en Duquet (2010) blijkt dat in een grote meerderheid van de Vlaamse basis- en secundaire scholen vredesopvoedingsprojecten worden georganiseerd. Voor deze projecten doen de scholen vaak een beroep op externe organisaties. In totaal identificeerde het Vredesinstituut 62 organisaties die samen 454 vredeseducatieve initiatieven aanbieden voor het onderwijs.

De aanbiedende **organisaties** werden geclusterd. De traditionele vredesbeweging, de organisaties die rond oorlog en vrede werken (de grote vrede) en de organisaties die rond inter-persoonlijke geweldloosheid werken (de kleine vrede), associëren zichzelf spontaan met vrede. Organisaties die de noemer 'vrede' veel minder of niet gebruiken voor hun werking, maar niettemin initiatieven ontwikkelen in die zin, kunnen we indelen volgens de vijf types vredesopvoeding van Harris. Een restcategorie bestaat uit educatieve organisaties zonder thematische specialisatie.

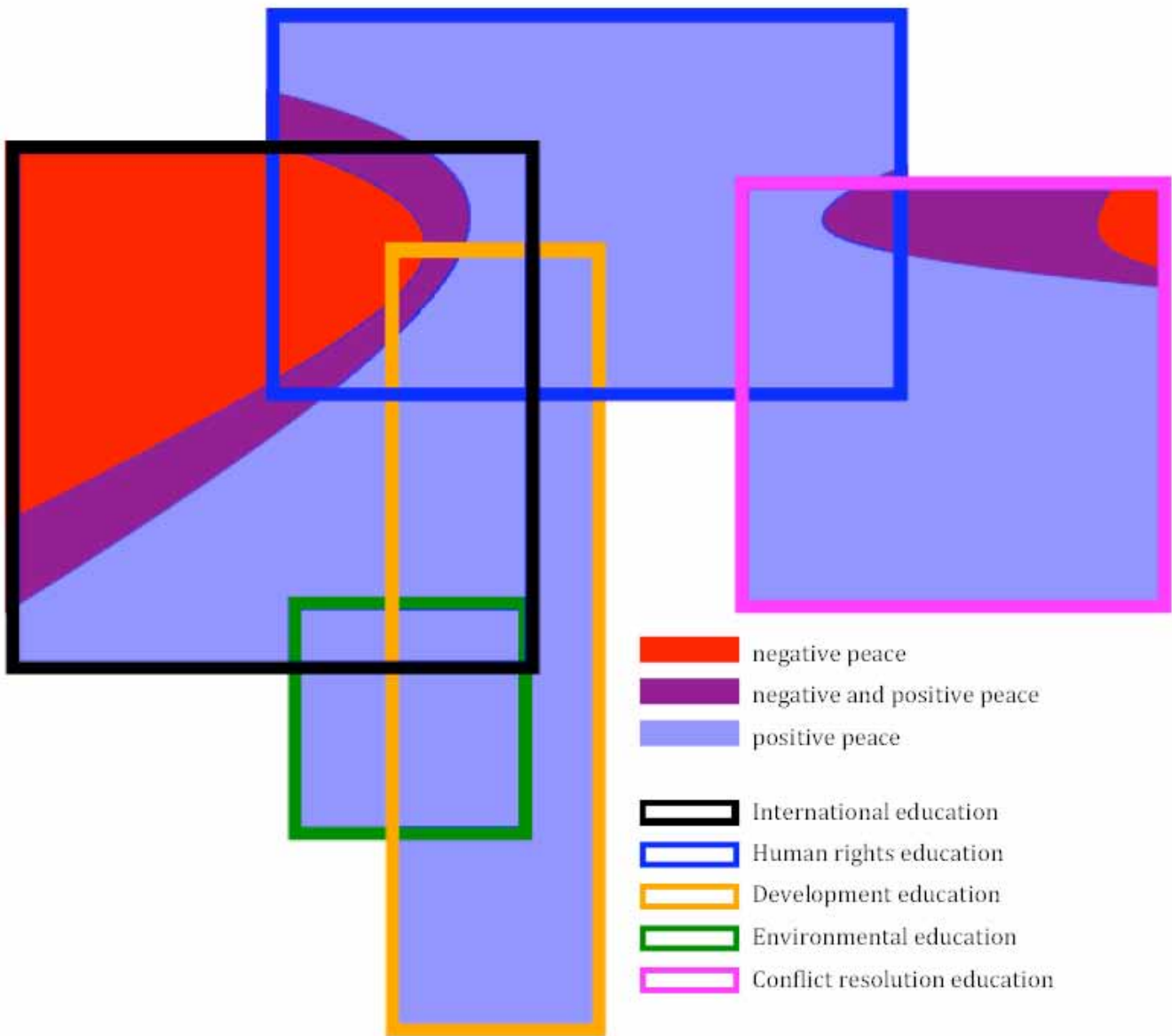

Fig.1 : Grafische voorstelling van het aanbod aan vredesopvoeding in Vlaanderen, ingedeeld volgens de verschillende types vredesopvoeding (Castricky & Duquet, 2010).

De **projecten** hebben we ingedeeld in positieve en negatieve vrede en in de vijf types vredesopvoeding van Harris. Voor elk project werden ook de aard van het aanbod, de didactische werkvormen en de doelgroep onder de loep genomen. Het vredeseducatieve aanbod in Vlaanderen blijkt voor elk wat wils te bieden, met een mooie spreiding over de verschillende leeftijdsgroepen en de verschillende types vredesopvoeding.

De opdeling tussen negatieve en positieve vrede blijkt de beste verklarende factor om het onderscheid tussen projecten en organisaties te duiden. Organisaties die werken vanuit de herinnering aan de twee wereldoorlogen (grote vrede), blijken het meest uitgesproken op negatieve vrede toegespitst. De traditionele vredesbeweging en de organisaties die werken rond inter-persoonlijk geweld (kleine vrede), combineren het vaakst negatieve en positieve vrede. Organisaties die over het algemeen een andere noemer gebruiken voor hun vredeseducatieve werk, richten zich vrijwel exclusief op positieve vrede.

Peer mediation

In de zopas beschreven afbakening hebben we het type vredesopvoeding dat Harris *conflict resolution education* noemt,

vertaald als *opvoeding voor conflicthantering*. Waar de vier andere types uit Harris typologie elk op een of andere manier gekenmerkt zijn door een bepaalde inhoud of een specifiek onderwerp, gaat het bij opvoeding voor conflicthantering meer om de vorm of de aanpak. Hier werkt men aan het inter-persoonlijk gedrag van leerlingen, communicatieve vaardigheden, het beleven van eigenwaarde en zelfontplooiing.

Opvoeding voor conflicthantering is een pedagogische benadering die op zich staat en die zowel in acute crisissituaties als in de algemene ontwikkeling van elke leerling van belang is. Een respectvolle, vertrouwenwekkende sfeer in de klas is hierbij belangrijker dan de specifieke vakinhoud.

Peer mediation is een mooi voorbeeld van opvoeding tot conflicthantering, maar ook projecten rond pestgedrag, *empowerment*, groepswork, het uiten van emoties, het voeren van een democratisch debat, kritisch omgaan met mediaberichtgeving enz. sluiten bij deze pedagogische benadering aan. Het gaat hierbij – zoals in het project *Peers of Romeo & Julia* - steeds om een vorm van onderwijs die bij voorkeur schoolbreed gedragen wordt. Hoewel deze laatste opmerking bij uitstek geldt voor opvoeding voor conflicthantering, geldt ze bij uitbreiding eigenlijk voor vredesopvoeding in het algemeen.

William Shakespeare begeleidt de Urban Game in Den Haag op 28 juni 2010.

baskohler.nl

Portret van een begeleider: Erwin Vermesen

Ikzelf heb altijd bewondering gehad en genoten van degelijke trainingen. Graag wil ik op mijn beurt een bijdrage doen aan het bekwamen van mensen in hun dagelijks functioneren.

Dit wil zeggen het ondersteunen van bestuursvrijwilligers, het helpen zoeken naar het concept leidinggeven voor hoofdopvoeders, het bekwamen van leerkrachten in het omgaan met als moeilijk ervaren kinderen, het thema maatschappelijke kwetsbaarheid en het thema binding maken.

Mijn visie en overtuiging put ik uit een aantal axioma's:

1. De mens is een **psychobiologische eenheid**. Hij is tegelijk **autonoom** (op zichzelf staand) en **interdependent** (verbonden met de wereld rondom hem).
2. **Eerbied komt toe aan al wat leeft**. Respect voor ontwikkeling vereist waardegebonden beslissingen ten aanzien van wat als humaan beschouwd wordt. Het inhumane is waardebedreigend.
3. Vrij beslissen geschiedt binnen bepaalde grenzen die in mij en buiten mij liggen. Ik ben niet machtig, niet onmachtig maar **beperkt machtig**.

Mijn aanpak staat voor respect, openheid en een oprechte betrokkenheid in een veilige omgeving. Ik kies ervoor om mensen te bekwamen in hun persoonlijk en professioneel leven. Ik wil het verhaal van peer mediation toegankelijk maken en mee op de kaart in Vlaanderen zetten

Bemiddeling in school

Telkens moet je als directie, leerlingbegeleider, leerkracht van die kleine conflicten die plaats vinden op school oplossen. Veel tijd en energie gaat verloren. Via dit project bekwamen we leerlingen om met zulke conflicten aan de slag te gaan ... We gaan hen opleiden als "bemiddelaar". Hier bekijken we wat bemiddeling inhoudt, hoe het werkt en hoe we dit in school kunnen implementeren (leerlingen zoeken, opleiden, enz.). Een behoorlijk intensief project waarbij leerlingen, leerkrachten en de school anders leren omgaan met conflicten.

Ik werk samen met Koen Mattheeuws, bezieler van ArtDeco, training en groei in het onderwijs. Ik ben lid van het project Welbevinden op school. Mijn partner voor Peermediation is Pax Christi Vlaanderen. Een opdrachtgever in het trainingswerk zijn de Plantijn Hogeschool en Icoba, het expertisecentrum over agressie en agressiebeheersing van het VSPF.

De aanpak van pesten en geweld op school: beleidsoriënterende uitgangspunten

GIE DEBOUTTE, VRIJWILLIG WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

Alle scholen krijgen te maken met problemen van pesten en geweld bij leerlingen (en soms ook bij leerkrachten en ouders). Van zodra een school hieromtrent iets onderneemt, beweegt ze zich op een kruispunt waar vele verwachtingen en behoeften bij elkaar komen en waar keuzes moeten worden gemaakt. De ene keer lukt het om tot een eensgezind standpunt te komen, een andere keer lopen de standpunten uit elkaar en het gebeurt ook dat ze botsen. Elk school moet zelf bepalen welke doelen en verwachtingen zij voorrang wil geven. De bewegingsruimte die scholen krijgen is echter niet onbeperkt. Zo kunnen scholen niet voorbij de bestaande regelgeving en moeten ze rekening houden met de eisen en verwachtingen van de (school)gemeenschap of samenleving.

Het ligt voor de hand dat schoolleiders en leerkrachten zich bovendien laten leiden en inspireren door nieuwe wetenschappelijke inzichten en goede praktijkvoorbeelden uit binnen- en buitenland. Om al die redenen zijn scholen voortdurend in beweging en gedragen ze zich als 'lerende organisaties'.

Scholen moeten onder meer rekening houden met de bepalingen in het *Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind*, de wetgeving in verband met spijbelen, het Vlaamse decreet over de rechtspositie van jongeren, de privacywetgeving, het gelijke onderwijskansendecreet enz.

De complexiteit van problematisch gedrag drukt zich ook uit in een aantal *theorieën die geweld en antisociaal gedrag helpen verklaren*. Talrijke deskundigen hebben in de afgelopen decennia hun licht laten schijnen over agressie en geweld. Ze leggen elk eigen accenten. De vele facetten van agressie, geweld en antisociaal gedrag die aldus worden belicht, illustreren op hun beurt de complexiteit van het bestudeerde fenomeen.

Bio-ecologisch kader

De wisselwerking tussen kind/jongere en omgeving is bijzonder complex. Schoolgeweld, pesten en probleemgedrag duiken op omdat er kinderen of jongeren zijn die dit gedrag stellen. Hun

persoon speelt hoegenaamd een rol. Toch betekent dit niet dat we onze blik tot hen moeten beperken. Wie deze jongeren zijn en wat ze doen, is nauw verbonden met de context waarin ze opgroeien en leven. Naast het opkomen voor zichzelf moeten ze zich ook afstemmen op de ander in conflictsituaties. Ze kunnen dus als het ware conflicten doordrukken of ervan vluchten, toegeven of samenwerken, de confrontatie aangaan of een compromis zoeken. Binnen die diversiteit van handelen is het belangrijk om de zone van ontmoeting te vinden en in die zone te werken aan een geweldloze oplossing voor het meningsverschil.

Net zoals de Wereldgezondheidsorganisatie werken we met het bio-ecologische kader van de Amerikaan Bronfenbrenner (1998). In het vereenvoudigde schema hieronder wordt zichtbaar gemaakt welke leefwerelden ons handelen beïnvloeden. In de 'interpersoonlijke context' gaat het om die relaties die in het leven van het kind/de jongere een belangrijke plaats bekleden: het gezin, de vrienden uit de buurt, de klas of de sportclub, de meest vertrouwde familieleden maken er deel van uit. Het ruimere schoolsysteem heeft dan weer betrekking op al die anderen die kinderen/jongeren op school ontmoeten (leeftijdsgenoten, leerkrachten, hulpopvoedend personeel, leerlingenbegeleiding...), maar even goed de school als georganiseerde gemeenschap (met haar afspraken en regels...). De nog ruimere context verwijst ten slotte naar de bredere culturele, sociale en natuurlijke omgeving want ook deze oefent invloed uit op hoe leerlingen en leerkrachten zich voelen, hoe en wat ze denken en welke verwachtingen, gevoelens en uitdagingen voor hen belangrijk zijn.

Enkele voorbeelden maken duidelijk op welke manier er invloed uitgaat van elk van deze leefwerelden.

Factoren op individueel vlak

- Agressieve jongens en meisjes gedragen zich impulsiever, hebben het moeilijker om zich te beheersen en om te aanvaarden dat iets niet kan/niet lukt/niet mag; hun oplossingsvaardigheden zijn eerder beperkt.

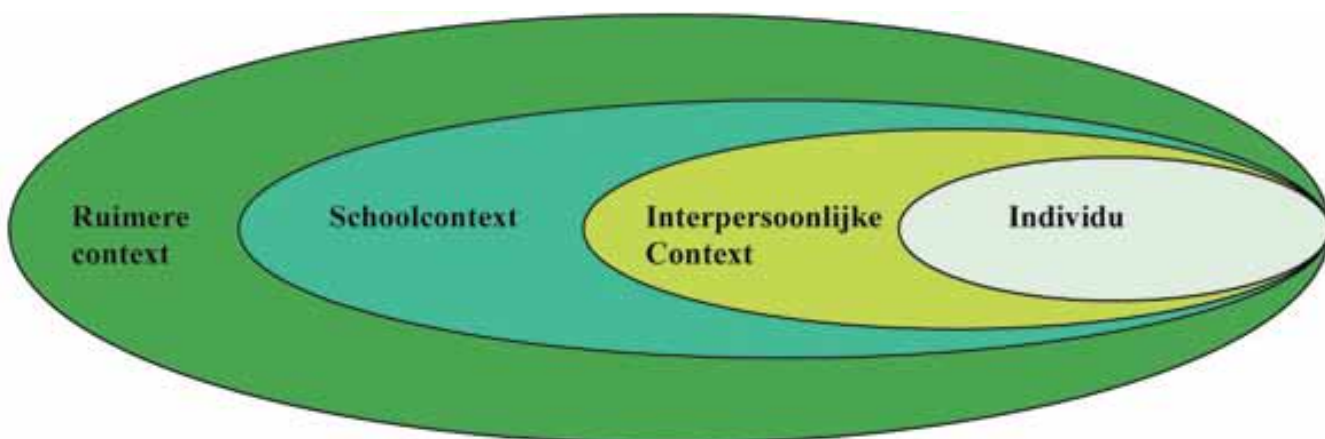
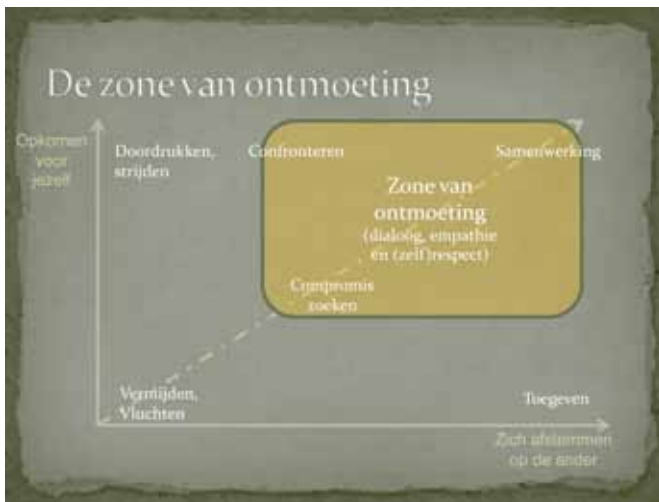

Fig.2: Het bio-ecologische model van Bronfenbrenner & Morris (1998)

Ruimere context

- De zorg voor gelijke kansen helpt schoolgeweld voorkomen. Uitsluiting werkt de maatschappelijke kwetsbaarheid in de hand en versterkt het risico op normoverschrijdend gedrag.
- De Nederlandse orthopedagoog J.F.W. Kok plaatst grote vraagtekens bij de trend om jongeren strenger te controleren en meer in de pas te doen lopen. Het strakke doelmatigheidsdenken negeert het belang van ervaringen en gevoelens binnen de opvoedkundige relatie en gaat daarmee voorbij aan de kern van de opvoedkundige relatie. Hiermee worden nieuwe problemen opgeroepen.
- Overdreven aandacht en controle op het naleven van regels, holt de intuïtieve morele gevoeligheid uit. De aandacht verschuift in dat geval naar de regeloverschrijding en blijft niet stilstaan bij het moreel gehalte van de regelovertreding. Ernstige en minder ernstige overtredingen worden in dat geval op een hoopje gegooid.

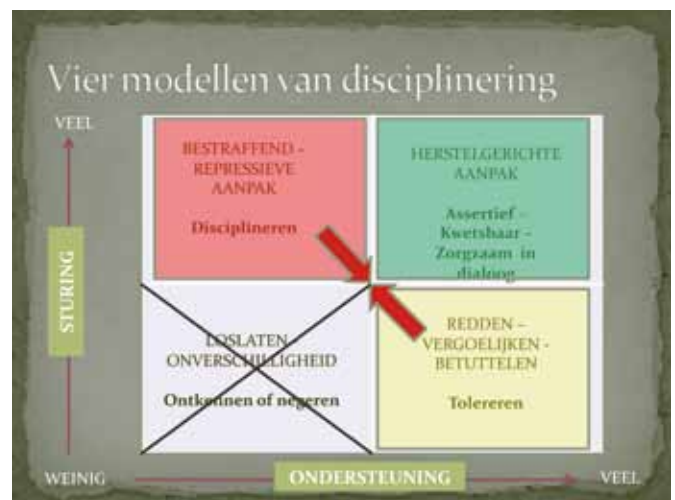
- Dubbelzinnige sociale situaties worden door agressieve en impulsieve jongeren eerder negatief ingekleurd : ze hebben vlugger de indruk dat anderen hen niet mogen. Hun inlevingsvermogen is eerder beperkt. Meer jongens dan meisjes hebben het hier moeilijk mee.
- Pestslachtoffers kijken op een negatieve manier naar zichzelf. Ze gedragen zich eerder verlegen en vrienden maken lukt hen niet zo goed. Hun sociale vaardigheden zijn eerder beperkt.

Interpersoonlijke context (nabijrelaties)

- Vrienden kunnen zowel uitnodigen als behoeden voor probleemgedrag. Pro-sociale vrienden bevorderen sociaal gedrag; vrienden die zich weinig respectvol gedragen worden daarin makkelijker gevolgd.
- Of kinderen er in slagen vriendjes te maken, is sterk afhankelijk is van hoe er thuis wordt omgegaan met elkaar.
- Pestende leerlingen groeien eerder op in een gezin waarin de ouders er een autoritaire, strenge en bestraffende opvoedingsstijl op na houden. Ouders van gepeste leerlingen grijpen ook eerder naar diezelfde autoritaire stijl maar combineren die met een lage zelfwaardering.
- Andere studies leggen bloot dat slachtoffer-jongens eerder te maken hebben met een overbezorgde moeder. Slachtoffermeisjes maken eerder mee dat ze door hun moeder worden gekleineerd of afgewezen.

Schoolcontext

- Institutionele omgevingen, zoals scholen, nodigen gemakkelijker uit tot geweld. Vooral als de contacten daar stereotypisch, functioneel en weinig persoonlijk verlopen, loopt het vlugger fout. De zorg voor een positief klas- en schoolklimaat draagt alleszins bij tot minder probleemgedrag.
- Een heel belangrijke conflictbron tussen leerlingen en leerkrachten is de manier waarop de school omspringt met disciplineren en straf. Een positief beleid over disciplineren reageert tegen het onduidbare gedrag en kaart het openlijk aan. De aandacht gaat vooral naar het (waarom van het) gewenste gedrag. Omdat het pesters en slachtoffers gevangen houdt, kijkt men er op toe hen niet te vernederen, uit te sluiten of te betuttelen maar verantwoordelijkheid te laten opnemen.

PEER MEDIATOR

10 leerlingen volgen vrijwillig training "peer mediator"

Dit schooljaar organiseerden wij – samen met Pax Christi, de Stichting tegen Zinloos geweld en U-pact - een cursus conflicthantering voor de leerlingen van de 2de graad. Een week lang werden zij ondergedompeld in het verhaal van Romeo en Julia, zij leerden zichzelf en de anderen kennen, leerden conflicten oplossen en dat alles in "Shakespeariaanse" stijl ... een boeiende ervaring!

Na deze intensieve cursusweek waren een aantal leerlingen zo enthousiast dat zij zich spontaan en vrijwillig aanmeldden om deel te nemen aan een training om peer mediator te worden op onze school ... Hans Creyghton kwam helemaal uit Nederland om onze leerlingen twee woensdagen lang een snelcursus "mediator" te geven!

Wat doet een peer mediator?

Bij peer mediation zoeken leerlingen samen een oplossing voor een conflict, met hulp van leerlingen die optreden als bemiddelaars. Leerlingen die een conflict hebben met elkaar krijgen via peer mediation de kans hun problemen zelfstandig op te lossen. Zij kunnen zelf naar een bemiddelaar toe stappen, of daarnaar worden verwezen door hun klasgenoten of een volwassene op school.

Peer mediation biedt verschillende voordelen

- **Win-winsituatie:** als een conflict opgelost wordt waarbij alle betrokkenen tevreden zijn met het resultaat, wint iedereen bij deze situatie: meer zelfvertrouwen in je mogelijkheden om een conflict op te lossen, sterkte en aanzien tegenover anderen, en misschien zelfs een nieuwe vriend of vriendin. Op deze manier biedt peer mediation de leerlingen een alternatieve, positieve manier om met ruzies en conflicten om te gaan. Tijdens de bemiddeling krijgen de conflictpartijen de kans om hun verhaal te doen en daadwerkelijk gehoord te worden. Tegelijk leren ze goed naar de ander te luisteren. Als ze daarbij te weten komen dat de ander net zo met het conflict zit als zijzelf, dan is dat een grote opluchting. Het brengt een oplossing vaak al dichterbij.

- **Positieve schoolsfeer:** de bemiddelaars krijgen een training: ze leren hoe ze met conflicten kunnen omgaan. Daar hebben ze de rest van hun leven profijt van. De sfeer op scholen waar leerlingbemiddeling is ingevoerd gaat er merkbaar op vooruit. Via bemiddeling kunnen onvermijdelijke conflicten worden aangepakt voor ze uit de hand lopen.
- **Tijdswinst:** leerlingenbegeleiders wint tijd aan het oplossen van conflicten tussen leerlingen, omdat de meeste conflicten door bemiddelaars kunnen worden begeleid.
- **Betrokkenheid en welbevinden:** doordat bij peer mediation leerlingen zelf ingeschakeld worden om conflicten te bemiddelen, hebben ze sterker het gevoel betrokken te zijn bij het hele schoolgebeuren. Er wordt immers vertrouwen gesteld in hun mogelijkheden om opbouwend met conflicten om te gaan. Deze vorm van participatie leidt tot meer welbevinden en bevordert de verbondenheid tussen de leerlingen.

Het spreekt voor zich dat je niet van de ene dag op de andere "bemiddelaar" kan worden. Het vergt een intensieve training en daar zijn onze leerlingen nu volop mee bezig. Daarbij wordt bijvoorbeeld ook gebruik gemaakt van rollenspelen. Een bemiddelingsgesprek wordt opgesplitst in verschillende fasen. Er wordt getraind op luisteren, communicatie, assertiviteit, empathie, interpretatie van lichaamstaal enz. Maar boven alles wordt er een groep gevormd die er samen wil voor gaan om Campus Centrum "conflictvrij" te maken, een school waar het tof is om te zijn ... wordt vervolgd!

Emotiemanagement en het puberbrein

GEORGE SMITS, PSYCHOLOOG

Het zijn emoties die ons helpen en het zijn emoties die ons in de problemen brengen.

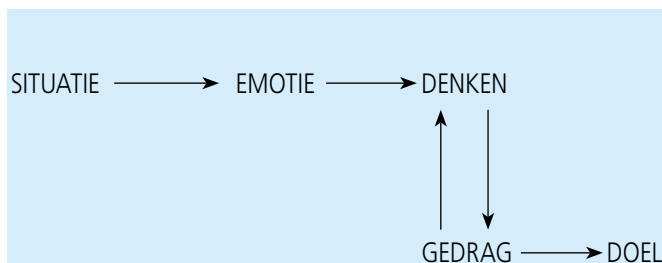
Deze stelling gaat op voor kinderen en volwassenen. Voor emotiemanagement hebben we er veel aan te weten wat de functie is van emoties en hoe dat allemaal werkt met emoties. Zo kunnen wij kinderen die er wat minder van weten en nog geen volledig ontwikkelde hersenen hebben helpen. En helpen we onszelf ook een betere wereld te krijgen, met minder agressie en meer welbevinden. Want wat wij voelen is vaak niet wat er werkelijk aan de hand is. Het is zelfs vaak onjuist. Vooral heftige emoties zijn meestal niet terecht. Toch handelen we vaak vanuit emoties en daarmee komen wij en anderen in de problemen.

Waarom hebben wij emoties?

Het doel van de emotie is dat ze ons helpt te overleven in welbevinden (Nico Frijda).

De functie van de emotie is dat ze ons een signaal geeft dat er in de situatie om ons heen iets veranderd is en dat wij tot actie moeten overgaan, omdat we anders in de problemen kunnen komen.

In het onderstaand model krijgt u een simpele weergave van de functie van de emotie.

De functie van emotie

Bijvoorbeeld er breekt brand uit (situatie) en we ervaren een emotie, angst. De angst stuurt ons denken aan en stuurt ook ons gedrag aan, namelijk vluchten. Hierdoor komen we dus in beweging. Ons gedrag zorgt ervoor dat we op een adequate manier omgaan met de gewijzigde omstandigheden. Zo overleven we de situatie. Hebben we ons doel bereikt dan hebben we de situatie overleefd en daar hoort dan ook een goed gevoel bij, namelijk welbevinden. Die twee gaan de hand in hand. Als we geen goed gevoel hebben, zijn we nog steeds in de problemen.

Het goede gevoel (welbevinden = blij) is een emotie en weer een terugkoppeling van de oorspronkelijke situatie. Zo moet dus eigenlijk elk resultaat van ons gedrag een feitelijk oplossing geven naar het gewenste doel alsook een goed gevoel.

Welke emoties hebben we nu eigenlijk?

Ik stel voor om voor het gemak te zeggen dat er vier emoties zijn, met name angst, boosheid, verdriet en blijdschap¹. De emotie die ontstaat kunnen we bij onszelf herkennen aan drie componenten: onze gedachten, ons gevoel (in het lichaam, de fysiologie) en ons gedrag. Door het herkennen van deze drie componenten of één ervan kunnen we voor onszelf en anderen vaststellen welke emotie er speelt.

Angst heeft als denkcomponent geen hoop, dus verlies. Het geeft vluchtgedrag.

Boosheid heeft als cognitie (denken) hoop en geeft vechtgedrag.

Verdriet is bewustwording van verlies en geeft rouwgedrag.

Blij geeft als emotie de terugkoppeling naar het gedrag om alles te houden zoals het nu is.

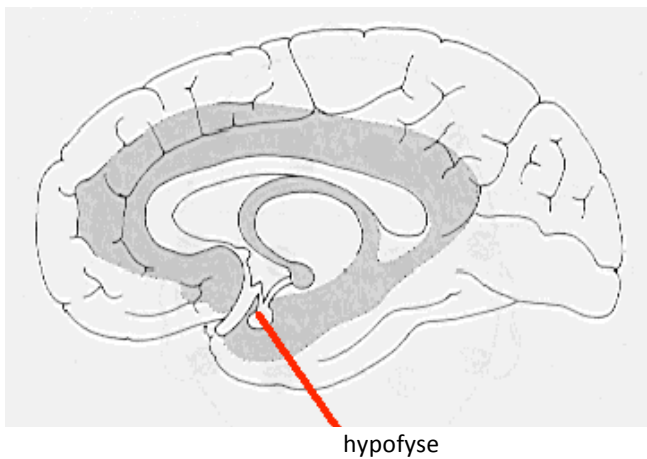
Fysiologisch gezien is een emotie een reactie van het zenuwstelsel op een situatie (prikkel), waarbij bijna tegelijkertijd een reactie volgt vanuit het hormoonstelsel. Het zenuwstelsel bestaat o.a. uit de grote hersenen, de cortex, het limbische systeem, de kleine hersenen, de tussenhersenen en de hersenstam.

De hersenstam reguleert de belangrijke vitale functies zoals de circulatie en de ademhaling. De schors van de grote hersenen (= cortex) is vooral verantwoordelijk voor het denken, het probleemoplossend handelen en de creativiteit.

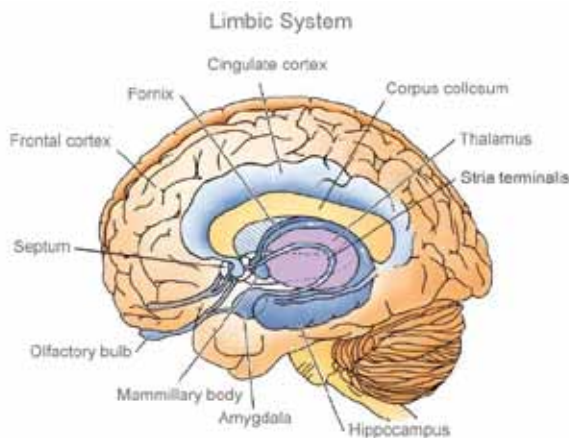
Tussen de hersenstam en de cortex bevindt zich een samenhangend geheel van hersendelen dat vooral betrekking heeft op de emotie, namelijk het limbisch systeem. Het is een complexe structuur die bestaat uit delen van de grote hersenen en delen van de tussenhersenen. Het limbische systeem ligt als een koepel boven het uiteinde van de hersenstam. De delen van het limbische systeem hebben ingewikkelde zenuwverbindingen met elkaar en met lager en hoger gelegen hersendelen en met de hypofyse.

De hypofyse hangt letterlijk onderaan de tussenhersenen en heeft de grootte van een erwit. De hypofyse is de belangrijke klier van het hormoonstelsel. Veel andere hormoonklieren staan

1 Schuld, schaamte en walging laten we even buiten beschouwing van dit dossier.

hypofyse

onder controle van de hypofyse. De hypofyse staat op haar beurt weer in hoge mate onder de rechtstreekse invloed van het zenuwstelsel. De hypofyse heeft dus veel touwtjes in handen maar is zelf eveneens aan handen en voeten gebonden.

Het limbisch systeem zorgt voor **harmonie**, maar is ook voor verantwoordelijk voor agressie, onrust, woede, angst, seksuele belangstelling, opwinding en dergelijke. Ook het ervaren van beloning en straf vinden hun oorsprong in het limbische systeem.

De emotie is dus een reactie van het limbische systeem op een gebeurtenis (= een prikkel). Deze prikkel kan vanuit onze omgeving komen (extern) of vanuit het eigen lichaam door bijvoorbeeld aan een angstige situatie te denken (intern). De externe prikkels nemen we waar met behulp van onze zintuigen: zien, horen, ruiken, proeven en voelen. Interne prikkels zijn bijvoorbeeld pijnprikkels of gedachtes of een voorstelling die we ons maken van iets dat ooit gebeurd is of kan gebeuren.

Elke situatie waarin een individu zich bevindt, roept gedachten en dus ook en gevoelens op. Zo'n situatie noemen we een prikkel. Een prikkel wordt door iedereen individueel beleefd of gevoeld. Dus eenzelfde situatie voor mijnheer X wordt anders waargenomen en beleefd door mevrouw Y. Dit interpretatieproces wordt 'cognitieve appraisal', ook wel inschatting of waardering genoemd. Het enige doel hierbij is om in te schatten of er sprake is van gevaar of een bedreiging. De mens maakt een inschatting van een specifieke situatie op basis van zijn kennis over gelijke situaties uit het verleden. Het gaat hier eigenlijk altijd om het afwegen van gevaar of geen gevaar. Met als uiteindelijk doel overleven in welbevinden.

En nu naar de hersenen van de puber. Die hersenen zijn kort gezegd nog volop in ontwikkeling, namelijk tot 25 jaar. Zo is de prefrontale cortex, d.i. het voorste gedeelte van de cortex, nog minder actief waardoor kinderen minder flexibel zijn (Crone) en minder rekening met anderen kunnen houden. De hersenen zijn ook nog gericht op de kortetermijnbeloning, vandaar dat ze op zoek gaan naar spanning en directe beloning. Ook hebben pubers moeite met wat moeilijkere cognitieve vaardigheden: prioriteiten stellen, plannen en het inleven in anderen. Wij, volwassenen, leven ons in met behulp van de mooi uitgegroeide frontaalkwab. Pubers moeten het met de Amygdala doen (Giedd). Dit is een orgaantje dat eigenlijk veel gebruikt wordt om gevaar te beoordelen. Vandaar dat pubers ook minder succesvolle copingstrategieën hebben.

En nu naar de emotiemanagement.

Hoe helpen we die **arme** pubers nu? De essentie is los te komen van patronen van oordelen (lees: vooroordelen) die we hebben over anderen en bevrijd te handelen vanuit onze authenticiteit. Te leven en te werken in verbinding met onze eigen authenticiteit is de kern van de zaak. We bedoelen dus een betrokkenheid met al het leven om ons heen, dus ook met de puber. Het in verbinding staan, wordt wel **compassie** genoemd. In het boeddhisme heet dit de **Boedghanatuur**. Ieder mens bezit dat.

De combinatie van de eigen authenticiteit en het in verbinding staan met alles om ons heen geeft ons welbevinden en richting. Hierdoor werken we altijd vanuit integriteit en met mededogen naar ons doel. Het helpt ons als docent, professional, manager en als mens te handelen met minder spanning en meer geduld. Het brengt ons echt in contact en geeft zingeving. De dingen die we doen, handelingen die we verrichten, ons werk... het krijgt allemaal zin: ik noem het mini-verlichting. Een simpele manier van spiritualiteit, dicht bij onszelf en de anderen. Om zo te werken vanuit idealisme, realisme en zingeving (de Blot).

Dan nu weer even terug naar het realisme en een paar praktische afsluitende tips:

1. een geuite emotie is een zakkende emotie;
2. functionele stilte;
3. weten dat de emotie niet altijd echt naar ons gericht is;
4. in verbinding staan en geen oordeel hebben;
5. je kan altijd mailen info@smitsenbeerends.nl

Het project Peers of Romeo & Julia in de scholen

Uitingen van agressie en geweld komen meestal niet uit het niets. Als je een incident grondig bekijkt, kom je al snel tot de conclusie dat een voorval vaak te maken heeft met de omgang tussen individuen en groepen in en om de school.

De aandacht voor de wijze waarop jongeren met elkaar omgaan en hun onderlinge communicatie is belangrijk om conflicten te voorkomen en op te lossen. Zeker jonge mensen hebben 'tools' nodig om op een respectvolle manier met elkaar om te leren gaan. Deze tools of 'gereedschappen' bieden we aan tijdens het project *Peers of Romeo & Julia*. Het project bestaat uit een vierdaagse projectweek *Romeo & Julia* gevolgd door een traject over bemiddeling onder leerlingen, of kortweg *peer mediation*.

Verschiedende aspecten uit het traditionele verhaal van Shakespeare komen naar voren tijdens de projectweek, maar nu in een vernieuwd jasje. Conflicten en onoverbrugbare verschillen tussen families spelen een belangrijke rol in dit verhaal. De hele omgeving raakt in deze tweestrijd verward. Dit keer zijn het de leerlingen die het verloop van het verhaal bepalen; zij maken gedurende de projectweek met de bijbehorende lesmodules en opdrachten keuzes die het verhaal vormgeven. Ze krijgen de opdracht om het verhaal van Romeo & Julia tot een 'happy end' te brengen. Zo ontwikkelen ze vaardigheden die dat mogelijk maken.

De projectweek bestaat uit vier dagen, waarbij leerlingen drie dagen aan de hand van verschillende werkvormen inzicht krijgen in en oefenen met conflicthantering. Op dag vier presenteren de leerlingen wat zij hebben geleerd. *Peers of Romeo & Julia* kent een sterke e-learning component waarbij gebruik gemaakt wordt van een digitale (gesloten) leeromgeving, www.peersof.eu.

Belangrijkste leerdoelen van de projectweek zijn:

- Kennis hebben over conflicthantering: wat is het, oorzaken, gevolgen, situaties, rollenspelen over omgaan met conflicten, actieve geweldloosheid, etc.
- Zelfinzicht vergroten over eigen conflicthanteringsstijl en effecten daarvan.
- Conflicthanteringsstijl bij anderen herkennen en effecten daarvan.
- Oefenen met vaardigheden m.b.t. conflicthantering.
- Reflecteren over eigen vaardigheden

Tijdens de projectweek hebben de leerlingen kennis gemaakt met manieren om conflicten te voorkomen en op te lossen. Maar natuurlijk zullen conflicten tussen leerlingen blijven bestaan. Om conflictbemiddeling een vaste plaats te geven binnen de school, is de projectweek gekoppeld aan een traject van peer mediation.

De projectweek wordt voor de leerlingen afgesloten met een *urban game*. Dit *urban game* vond plaats op 28 juni. Op die dag verdedigen schoolwinnaars de eer van hun school door middel van een stadspel; een dynamische speurtocht met GPS en mobiele telefoons. Met dit game bewijzen de leerlingen

hun sociale vaardigheden en kennis. Bovendien vielen er mooie prijzen te winnen!

Als afsluiting van het totale project en om de kennis, die opgedaan is tijdens het project, te delen met geïnteresseerden, is deze conferentie als een prikkeldag bekend gemaakt. De conferentie gaf antwoorden op de verschillende vragen. Hoe ga jij als docent, directeur of conciërge om met conflicten tussen leerlingen? Hoe zorg je voor een goede aanpak om conflicten tegen te gaan? En hoe los je conflicten zo adequaat mogelijk op?

We hopen alvast dat dit conferentiedossier enige houvast biedt om de volgende keer met pubers aan de slag te gaan, conflictbemiddeling een kans te geven op school en in het grote speelveld van vredeseducatie de educatie in conflictoplossing mee te promoten.

De organisaties

Het project wordt uitgevoerd in Nederland en Vlaanderen met financiële steun van het Daphne programma van de Europese Commissie. De organiserende partijen zijn:

de Landelijke Stichting Tegen Zinloos Geweld, Upact en Pax Christi Vlaanderen.

De Landelijke Stichting Tegen Zinloos Geweld, bekend van ons beeldmerk in de vorm van het lieveheersbeestje is bij iedereen bekend als het symbool tegen zinloos geweld en agressie. Wij zijn met een breed scala aan projecten aanwezig op scholen om de aandacht van jongeren te vestigen op zinloos geweld en aanverwante zaken. Onze educatie materialen zijn gericht op een preventieve aanpak. Zie ook: www.moed.nl

Upact (voorheen: Euro's voor Vrede) bedenkt, maakt en verspreidt innovatieve bewustwordingstools rond de oorzaken van, gevolgen van en alternatieven voor geweld. Upact heeft een brede expertise op het gebied van online campaigning, serious gaming en e-learning opgebouwd. De afgelopen jaren heeft zij met succesvolle projecten duizenden jongeren bewust gemaakt van de problematiek rondom conflicten en wederopbouw. Upact is voortdurend op zoek naar innovatieve manieren om haar publiek te bereiken. Zie ook: www.upact.nl

Pax Christi Vlaanderen vzw is de Vlaamse afdeling van de internationale vredesbeweging Pax Christi. Deze is ontstaan na de Tweede Wereldoorlog en telt nu al 80 lidorganisaties in 50 verschillende landen. Pax Christi voert actie, schrijft dossiers en ontwikkelt educatieve materialen voor vredesopvoeding. Zet experts aan het werk. Interpelleert politici en licht de media in. En blijft zichzelf: geweldloos, politiek ongebonden en evangelisch geïnspireerd. www.paxchristi.be en www.vredesopvoeding.be

Een brief van een schoolcoördinatrice

Dag Gio en Hans,

We hebben na tweemaal de module van de projectweek te hebben doorlopen er een evaluatievergadering opzitten.

Al de leraren die docent geweest zijn waren heel erg tevreden over de projectweek. De leerlingen hebben goed meegewerkt, de leraren houden er een 'positief' gevoel aan over. We zijn er zeker van dat vele leerlingen er 'lessen voor het leven' aan hebben overgehouden.

Wat de volgende module betreft hebben we wel een probleem: de leerlingen die zich hebben opgegeven komen allemaal uit de projectweek van periode 1. Bij periode 2 zijn er geen leerlingen die peer mediator willen worden.

Wij denken dat het beter is om geen vervoltraject van bemiddeling aan de leerlingen aan te bieden. We willen wel de projectweek jaarlijks laten terugkomen.

De twee leerlingen die gewonnen hebben, Sofie Hermans en Kimberley Somers (missions) willen we wel de mogelijkheid geven om naar Den Haag te komen op 28 juni.

Mijnheer Ramaekers zal onze beslissing nog toelichten bij een volgende ontmoeting, Gio.

We vinden het wel jammer, maar wij kunnen geen leerlingen 'verplicht' deze module laten volgen.

Hopelijk begrijpen jullie onze situatie.

Vriendelijke groeten,

Ruth Molenaers

Peers of Romeo en Julia NL - Varendonck

Peers of Romeo en Julia NL - Varendonck

Peers of Romeo en Julia NL - Kaso Tongeren

Beste ouders

Met deze brief stappen we bij u "thuis" binnen. We willen u graag op de hoogte houden van het vredesproject dat onze jongeren op het technisch Instituut St.-Jozef te Bilzen zullen uitwerken:

Peers of Romeo & Julia is een project dat leerlingen op weg helpt om conflicten te beheersen. Ruzie, pestgedrag, groepsdruk, geweld, ... worden tijdens de projectdagen van maandag 25 januari tot donderdagmiddag 28 januari 2010 bespeeld, besproken en behandeld.

Met de hulp van verschillende leermiddelen pakken we dit aan. Omdat we het welbevinden op school belangrijk vinden. Maar niet alleen op school is vrede belangrijk. Ook thuis, in de jeugdbeweging, op het sportveld, tijdens het gebruik van openbaar vervoer en op publieke plekken is de actieve geweldloosheid van belang.

Met vriendelijke groeten.

Praktijk van de begeleiders

Interview Hans Creyghton

Peer mediation in Zottegem

Aansluitend bij de projectweek Peers of Romeo & Julia heeft men in Zottegem ook gekozen voor het vervolg dat aangeboden werd: een training in peer mediation, 'bemiddeling door leeftijdsgenoten'. Hans Creyghton, die de groep begeleidde, bericht daarover.

Op 11 mei en 19 mei ben ik voor de opleiding peer mediation naar het O.-L.-Vrouwecollege in Zottegem gereden. De training voor de toekomstige mediators was verspreid over twee dagen. Op 11 mei, een schoolvrije dag, en op 19 mei, toen ze maar een halve dag school hadden. Toch was vrijwel iedereen aanwezig, telkens in de eigen vrije tijd. Als dat geen motivatie is!

De groep bestond uit een elftal leerlingen, een tiental dames en één heer, derde- en vierdejaars, afkomstig uit diverse klassen. Ze werden begeleid door leerkrachten die ook erg achter het project stonden. Ze waren aanwezig, maar op de achtergrond. Nergens stoorden ze de training maar namen op positieve en gelijkwaardige wijze aan de vorming deel.

De eerste dag zat ik in een lokaal dat tevens aangesloten was aan een bibliotheek. Hier ontstond een huiskamergevoel omdat er makkelijke fauteuils stonden en een kleine salontafel. Ik heb er dankbaar gebruik van gemaakt. Het eerste anderhalf uur heb ik vooral gebruikt om vertrouwen te winnen en met elkaar kennis te maken. Hierdoor hebben we met gepaste tred vervolgens het gehele programma kunnen afwerken. Er kwamen veel mooie situaties vanuit de leerlingen naar boven. Soms leuk, soms ontroerend. Een meisje wilde op de tweede dag zelfs met mij apart spreken over haar thuissituatie. Ik heb hierover samen met de docent overlegd; de school zal haar anoniem ondersteuning en informatie verstrekken. Een mooi resultaat.

Iedere dag startte met een gezamenlijk ontbijt en over de middag was er een warme maaltijd. Door de motivatie en de begeleiding vanuit de school is het een zeer goede training geworden. De leerlingen zijn flink gegroeid en zitten door de opgedane kennis stevig in het zadel.

Mijn complimenten voor deze school!

CREYGHTON mens & ontwikkeling: www.hanscreyghton.nl

Sint-Jozef in Bilzen in actie met de uitleg van het Romeo & Julia verhaal op de laatste projectdag.

De geknutselde poppen uit het Romeo & Julia verhaal - KA Vilvoorde De Brug.

Begeleidster Sandy in Shiedam aan het werk

Tot slot

We konden niet alles vermelden in dit conferentiedossier. Zo rest ons nu te duiden dat de workshop van Katrien Laane 'Geweldloze didactiek - "Gemakkelijk omgaan met lastig gedrag"' op veel succes kon rekenen. Katrien Laane is pedagoog, trainer en initiatiefnemer van Lunamare. Lunamare is een trainingsbureau gespecialiseerd in opvoedingsondersteuning op maat voor ouders en beroepsopvoeders. Meer informatie op www.lunamare.nl In deze praktische, korte bijeenkomst konden de deelnemers ontdekken dat echt luisteren de basis is van ieder gesprek. En dat echte waarnemingen essentieel zijn voor ieder contact. Tot slot kon men aan den lijve ondervinden wat weerstand met een leraar doet.

Bovendien hielden Karin Jacobs en Liesbeth Geuvs van Leefsleutels ook een leerrijke werkwinkel tijdens de conferentie. Pesten op school, het blijft een zorgpunt. Vanuit de praktijk zien we hoe lastig jongeren het hebben wanneer ze er niet bij mogen horen en het mikpunt zijn van aanhoudend gemeen, brutaal of bedreigend gedrag. Als je preventief werkt aan het maken van afspraken, aan een positief schoolklimaat en open communicatie, heb je een curatieve aanpak nodig die in dezelfde lijn ligt. Met andere woorden een aanpak die niet bestraffend maar probleemoplossend is. De 'No Blame'-aanpak werkt groepsdynamisch en probeert via de invloed van de groepsleden het probleem op te lossen. www.leefsleutels.be

Met deze slotbeschouwingen danken we iedereen die betrokken was in dit ambitieuze vredesproject. Zonder de hulp van vele helpende handen hadden we nooit de goede resultaten geboekt die het evaluatiedocument van PLATO beschreven heeft. Uiteraard stonden er ook aandachtspunten voor verbetering in dat rapport. Daaraan zullen we met de drie projectpartners – de Stichting tegen Zinloos Geweld, U-pact en Pax Christi Vlaanderen – in het volgende schooljaar verder aan werken.

Met enthousiasme houden we de website www.peersof.eu verder beschikbaar voor een bijgestuurde versie die nog beter zal draaien dan voorheen. Via die weg kan je weerom inschrijven of het project verder zetten op de eigen school.

Met een blik op de toekomst – de inschrijvingen komen reeds binnen voor het nieuwe schooljaar – hopen we dat alle deelnemers aan het Europese Daphne –project de conflictbeheersing op school verder behartigen. Misschien kunnen de teksten, getuigenissen en foto's in dit dossier hen aanmoedigen om voortdurende de vinger aan de pols te houden.

Van harte

De projectpartners.

Bibliografie

- Adriaenssens P. (2007). Praten met je tiener. De stap van discussiëren naar onderhandelen. Tielt: Lannoo
- Boonen, R. red. (2006) GEWELDig; De uitgave is een neerslag van het gelijknamig congres op 15 februari 2006 in de Elisabethzaal te Antwerpen. Antwerpen: Garant
- Colpaert, M. (2007). Tot waar de beide zeeën samenkomen. Verbeelding, een sleutel tot intercultureel opvoeden. (+ DVD) Heverlee (Leuven): Lannoo Campus
- De Maeyer, S., Kavadias, D. & Stouthuysen (2009) Over kleine en grote vrede. Vredesopvoeding in het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- Depuydt, A. & Deklerck, J. (2005). 'Re-ligare' als antwoord op 'de-linguente'. Een aanzet tot een ethische, contextuele en ecologische criminologie. Proefschrift ingediend tot het behalen van de graad van doctor in de criminologische wetenschappen. Leuven: K.U.Leuven
- Duquet, N., Glorieux I., Laurijssen I. & Van Dorsselaer Y. (2006). Wit krijt schrijft beter. Schoolloopbanen van allochtone jongeren in beeld. Antwerpen: Garant.
- Grun A. (2003). Bezielend leidinggeven. Tielt: Lannoo
- Harris, I.M. (2004) Peace Education Theory. Uit: Journal of Peace Education, Vol. 1, No. 1, maart. Milwaukee: Taylor & Francis Ltd.
- Harris, I.M. & De Weerd, G. (2010) Theorie van Vredeseducatie. Uit: Koerier-dossier, No. 1, januari. Antwerpen: Pax Christi Vlaanderen
- Imbrecht, I. & Van Petegem, P. (2008), Wegwijs in het Vlaams onderwijs. Onderwijsorganisatie en-beleid in kaart gebracht. www.edubron.be . Mechelen: Plantyn.
- Kabat-Zin, M.& J. (1997). Met kinderen groeien. Over aandacht in opvoeding en gezin. Vertaald door Marijke Koekoek in 2001. Rotterdam: Asoka.
- Stevens, M. e.a.(2004) De kracht van variatie Uit: VONK, jg. 30, nr.2. Wilrijk: Vereniging Onderwijs Nederlands (VON).
- Vansteenkiste, M., Sierens, E., Soenens, B. & Lens, W. (2007) Willen, moeten en structuur in de klas: over stimuleren van een optimaal leerproces. Uit Begeleid Zelfstandig Leren, afl. 16, februari. Leuven.
- VLOR, (2008) Onderwijs en maatschappelijke verwachtingen. Scholen kiezen zelfbewust positie. Advies uitgebracht aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. december. Brussel: VLOR

Dorieke van U-pact in gesprek tijdens de receptie van de conferentie.

**PEERS OF
ROMEO
& JULIA**

Peers of Romeo en Julia is geïnitieerd door Euro's voor Vrede, De Landelijke Stichting Tegen Zinloos Geweld en Pax Christi Vlaanderen.

Het project wordt uitgevoerd in Nederland en Vlaanderen met financiële steun van Daphne, het programma van de Europese Commissie. Daarnaast heeft ook Kerk en Wereld een financiële bijdrage geleverd voor het Missions spel.

